

Over de onrustgevoelens van criminologen...

Het beleid in het teken van de veiligheid van de burger

Op het ogenblik dat wij deze regels schrijven, grijpen er verkiezingen plaats. Bijna werd een volledige legislatuur afgerond. Tijdens deze periode is het thema van de bescherming van de *'veiligheid van de burger'* steeds meer op de voorgrond getreden. Daarvan getuigen de bespreking van de begrotingen van Justitie van 1984 en 1985 in het Parlement en de geactualiseerde regeringsverklaring van 13 maart 1985. Het aantal beleidsmaatregelen van de Ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken dat betrekking had op deze materie nam in belangrijke mate toe.

De *Minister van Justitie* vermeldde o.m. volgende initiatieven:

- stipte toepassing van de wet van 15 december 1980 en meer bepaald de artikelen m.b.t. de criminaliteit van vreemdelingen;
- beperking van de toepassing van de voorlopige of voorwaardelijke invrijheidstelling voor degenen die veroordeeld werden voor gewelddaden tegen personen;
- indienen van het voorontwerp van wet waardoor de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van minderjarigen tot 16 jaar teruggebracht wordt voor misdrijven met gebruik van fysisch geweld t.a.v. personen;
- uitbreiding van de formatie van de gerechtelijke politie en modernisering van de uitrusting;
- oprichting van de Gemengde Antiterroristische groep en van een college voor de bestrijding van het terrorisme;
- oprichting van een nieuwe afdeling Logistiek bij het Bestuur wetgeving (en fusie met het Bestuur Criminele Informatie);
- optimalisering van de werking van de gerechtelijke macht en aanvulling van de formaties van rechtbanken, griffies en parketten;
- indienen van een wetsontwerp m.b.t. de toegang tot het beroep van wapenhandelaar en het statuut van wapenhandelaar;
- stimulering van het wetenschappelijk onderzoek in de criminalistiek.

De *Minister van Binnenlandse Zaken* nam een reeks maatregelen om de opleiding en bijscholing van politiefunctionarissen te bevorderen. De terbeschikkingstelling van een contingent tewerkgestelde werklozen moet de gemeentepolitie ontlasten van administratieve taken en de aanwezigheid op het terrein bevorderen (voor de Rijkswacht zou men een beroep doen op militairen). Ten behoeve van de voortgezette vorming van de hogere officieren van de gemeente politie en de Rijkswacht werd het Hoger Politie-Instituut opgericht.

De Minister plant ook een aantal initiatieven m.b.t. de preventie van criminaliteit: iedere goeverneur moet in zijn provincie een comité voor preventie oprichten met vertegenwoordigers van de politiediensten en van de betrokken departementen ten einde prioritaire preventieprogramma's op te stellen. Op natio-

naal niveau zal een Nationale raad voor preventie worden geïnstalleerd. Tenslotte vermelden we de sensibiliseringscampagne t.a.v. de bevolking die via de media gevoerd werd.

Ter rechtvaardiging van al deze beleidsinitiatieven werd door de beide ministers herhaaldelijk verwezen naar de stijging van de criminaliteit (in het bijzonder het gebruik van geweld) en de sterke toename van de onrustgevoelens bij de bevolking.

Deze visie op de oorzaken van het veiligheidsprobleem en de prioriteit voor de hoger opgesomde maatregelen die eruit voortvloeien staan niet los van de ruimere politieke en ideologische standpunten die door bepaalde partijen ingenomen worden. Bij de bespreking van het beleid in het parlement zien we dat de steun voor de opties die door de regering genomen werden toeneemt naargelang men zich meer rechts van het centrum opstelt en omgekeerd dat de kritiek toeneemt naargelang men zich links van het centrum situeert.

Wegens de aandacht die door de regering aan de problematiek van veiligheid en criminaliteit besteed werd, wekt het geen verwondering dat deze thema's ditmaal duidelijk aanwezig waren in de verkiezingsprogramma's, opnieuw evenwel met verschillende klemtonen naargelang de plaats die de partijen in het politieke spectrum innemen.

Publieke opinie en misdaad: interpretaties à la carte

De accenten die in de criminele politiek gelegd worden en meer in het bijzonder de verwijzing naar de houding van de publieke opinie tegenover de misdaad zijn ideologisch gebonden. Ter ondersteuning van deze stelling is het interessant enkele onderzoeksresultaten aan te halen die onlangs door J.J.M. van Dijk (1985) gepubliceerd werden. De repressieve ingesteldheid van de bevolking m.b.t. de criminaliteitsbestrijding wordt hierin sterk genuanceerd.

Reeds uit vroeger onderzoek bleek dat de meeste ondervraagden betrekkelijk gematigde straffen voorstellen wanneer hun wordt gevraagd voor een *nauwkeurig* beschreven misdrijf een *concrete* strafmaat te noemen. Wanneer dan aan de respondenten niet alleen gevraagd werd hun oordeel te geven over de geschiktheid van drie repressieve maatregelen, maar ook over drie preventieve vormen van criminaliteitsbestrijding, konden zij ingedeeld worden in drie groepen: minder dan een kwart ondersteunt uitsluitend de repressieve benadering, ruim een kwart ondersteunt uitsluitend de preventieve aanpak, terwijl ongeveer de helft zowel positief staat tegenover sommige repressieve als tegenover sommige preventieve opties. 'Schadevergoeding door de dader' als bijkomende optie werd door 89 % van de ondervraagden als een geschikte aanpak van criminaliteit beschouwd.

Tot de (niet alleen in Nederland) bekomen onderzoeksresultaten behoort eveneens het feit dat de punitieve ingesteldheid in mindere mate te maken heeft met persoonlijke ervaringen met of bezorgdheid over criminaliteit. Zij die slachtoffer van een misdrijf zijn geworden blijken zelfs een voorkeur voor preventieve maatregelen te hebben. De roep om strengere straffen is vaker afkomstig van degenen die meer algemeen de misdaad als een urgent maatschappelijk probleem zien. Een belangrijk gegeven hierbij is dat de voorkeur voor preventie-

ve, respectievelijk repressieve vormen van criminaliteitsbestrijding in hoofdzaak bepaald wordt door *fundamentele ideologische opvattingen*. Personen die punitief ingesteld zijn vertonen een voorkeur voor conservatieve politieke partijen. Zij behoren in meerderheid tot een oudere groep uit de middenklasse met een relatief laag opleidingsniveau. Zij stellen zich intolerant op tegenover afwijkend gedrag en sluiten aan bij autoritaire gezagsvormen, deels uit onzekerheid over de eigen normen en waarden (Raad van Europa, 1984).

Wanneer we deze onderzoeksresultaten overlopen begrijpen we al beter waarom bepaalde partijen en politici (verkiezings-) thema's als criminaliteitsstijging en onrustgevoelens bespelen: zij appeleren hiermee aan hun politieke achterban en werven zelfs bijkomende steun voor repressieve accenten in de criminele politiek. Gevaarlijk voor de democratische besluitvorming wordt het wanneer hierbij allerlei gegevens gemanipuleerd of eenvoudig 'verondersteld' worden en een deel van de opinie van de bevolking als een algemene consensus voorgesteld wordt. In dit verband is het nuttig aan de rol van de media te herinneren: zij beïnvloeden in sterke mate de beeldvorming over en de 'doorsneekennis' van criminaliteit (W. Sarlée, 1982). We weten reeds dat hun aandacht voor bepaalde ernstiger vormen van criminaliteit niet in verhouding staat tot de reële incidentie. Maar er is meer. De pers heeft onmiskenbaar een ideologische functie. De wijze waarop over misdaad en misdaadbestrijding wordt geschreven en de inhoud van de gebruikte argumenten zijn verschillend naargelang de maatschappelijke groepen tot dewelke men zich richt (P. Robert en C. Faugeron, 1980). De kranten en tijdschriften die een conservatieve ideologie aanhangen besteden dikwijls meer aandacht aan (bepaalde vormen van) criminaliteit en ondersteunen een meer repressieve criminele politiek. Zij richten zich vooral tot een lezerspubliek met een lager opleidingsniveau, waar volgens de enquêtes ook de meer repressieve opties m.b.t. criminaliteitsbestrijding overheersen. Nu is het een feit dat de media hoofdzakelijk onder controle staan van ideologisch conservatieve belangengroepen. De politici die hierbij aanleunen en een legitimering van hun opvattingen over misdaadbestrijding zoeken, vinden dus gemakkelijker een weg om de publieke opinie te bereiken en desgevallend te ... verontrusten.

Ik beweer niet dat de veiligheid van de bevolking geen probleem vormt en dat zich geen beleidsinitiatieven opdringen. Evenmin dat er geen onrustgevoelens zouden bestaan. Als criminoloog maak ik mij evenwel *ongerust* over het 'discours' (de voorstelling van de werkelijkheid) dat door bepaalde politici en partijen terzake naar voor gebracht wordt en de selectieve maatregelen die eruit voortvloeien. Niet alleen dient op de negatieve gevolgen van bepaalde opties gewezen, maar tevens moet hun *ideologische betekenis* aan de oppervlakte gebracht worden.

Het is genoegzaam bekend, althans in criminologische middens, dat betrouwbare gegevens over de criminaliteitsontwikkeling in België schaars zijn. Het valt trouwens op (en is dit een toeval?) dat de overheid in het verleden weinig inspanningen gedaan heeft om daaraan te verhelpen. Een aantal gegevens zijn moeilijk toegankelijk of worden niet gepubliceerd en duiken plots op in persmededelingen of in een parlementair debat wanneer een aspect van het beleid dient verantwoord te worden. Onderzoek naar verborgen criminaliteit of on-

rustgevoelens is nauwelijks ontwikkeld. En toch wordt het beleid in grote mate op een aantal niet bewezen hypothesen gebouwd.

Het is onmogelijk in een editoriaal een analyse van de beschikbare gegevens te maken. We verwijzen hiervoor naar de diverse bijdragen van J. Van Kerckvoorde in dit tijdschrift, in het bijzonder zijn artikel over de ontwikkeling van de geweldscriminaliteit (1985). Alle onderzoeken wijzen er alleszins op dat men zowel over de toename van de criminaliteit als over de perceptie daarvan door de bevolking zeer genuanceerd moet denken.

Naast de bedenking of men wel een coherent beleid *kan* plannen met zo weinig gegevens over *alle* aspecten van de strafrechtsbedeling (want het gaat niet alleen over gebrekkige criminaliteitscijfers), is er de vraag of de veiligheid van de burgers en de bestrijding van de criminaliteit het meest gediend worden met de beleidsmaatregelen die hoger opgesomd werden, vooral indien zij prime- ren op andere opties.

Het selectief karakter van de beleidsopties

De talrijke concrete initiatieven die m.b.t. de bestrijding van de (gewelds)criminaliteit genomen worden contrasteren fel met het *immobilisme* dat op vele andere belangrijke terreinen van de strafrechtsbedeling betoond wordt. Enkele voorbeelden die jaar in jaar uit bij de bespreking van de begrotingen opduiken:

- de overbevolking van de gevangnissen, de herziening van de wet op de voorwaardelijke invrijheidstelling, het klachtrecht voor gedetineerden, de reorganisatie van de reclassering;
- de herziening van de wetgeving op de internering en op de landloperij en bedelarij;
- het compleet uit de hand lopen van de toepassing van de voorlopige hechtenis (die in meer dan één geval een politieke functie kreeg);
- de voortdurende verwarring m.b.t. de bevoegdheidsverdeling op het gebied van de jeugdbescherming;
- de aanslepende herziening van het strafwetboek en het strafprocesrecht;
- het uitblijven van een ernstige reorganisatie van het politieapparaat.

Dit laatste voorbeeld biedt de gelegenheid om ook op de *eenzijdigheid* van de hoger vermelde beleidsmaatregelen i.v.m. de politie te wijzen. Zij komen dikwijls neer op een verhoging van de effectieven van het politieapparaat. Om wat te doen? De Minister van Justitie verklaarde zelf in het Parlement dat er in ons land geen criminele politiek op nationaal vlak bestaat en dat elk politiekorps zijn eigen beleid voert. Het Heizeldrama en de onmacht inzake de dossiers van de ben- de van Nijvel en de CCC (Strijdende Communistische Cellen) tonen nochtans aan dat het schoentje elders wringt ... Verontrustend is dat deze laatstgenoemde gebeurtenissen juist aangewend worden om het repressieapparaat te versterken.

De selectieve aandacht die linkse groeperingen daarbij krijgen (bv. de Mammoetactie) contrasteert met de aandacht voor rechtse kringen (bv. de WNP dossier).

Wanneer er sprake is van preventie dan zien we dat de op te richten organen enkel zullen samengesteld worden met politiefunctionarissen en vertegenwoordigers van de betrokken departementen. In Nederland bv. heeft de Commissie

Roethof (1984) een veel breder gamma van preventiemaatregelen voorgesteld. Zij slaan trouwens op het voorkomen van de 'kleine criminaliteit' die wegens haar omvang wellicht een grotere impact heeft op het veiligheidsgevoel van de bevolking dan de criminaliteitsvormen die het voorwerp van ons beleid zijn. Een belangrijke conclusie van deze commissie was dat het probleem van de (kleine) criminaliteit primair vraagt om een sociopreventieve benadering en pas in tweede instantie om een strafrechtelijke.

In België stagneren echter de kredieten voor het justitieel welzijnswork en het welzijnsbeleid in het algemeen.

Voor het eerst sinds lange tijd wordt een extra inspanning op het gebied van het wetenschappelijk onderzoek door Justitie voorzien: vreemd genoeg lijken de prioriteiten op het vlak van de ... gerechtelijke geneeskunde, de ballistiek en de analytische scheikunde te liggen. Technische aspecten van de misdaadbestrijding, maar geen onderwerpen die de bredere criminele politiek betreffen! (positief is wel dat de criminele statistiek eveneens vermeld wordt).

'Gevaar, onrust, geweld en veiligheid' zijn subjectieve begrippen die bovendien op *selectieve* wijze met bepaalde criminaliteitsvormen verbonden worden. Meestal worden zij door de overheid in verband gebracht met 'street-crime': de aantasting van de fysische integriteit en van persoonlijke bezittingen. Veel minder aandacht gaat naar economische, financiële, fiscale en ecologische criminaliteit, zeker wanneer de daders 'white-collar criminals' zijn. Maar zelfs indien men zich beperkt tot de traditionele definities van het begrip geweld en bv. de statistiek van de gewelddadige overlijdens analyseert, dan kan men vaststellen dat 33 % ervan het gevolg waren van motorvoertuigongevallen (met vrijwel altijd strafwaardige gedragingen aan de basis), 44 % het gevolg van andere ongevallen (waaronder ongevallen in de arbeids sfeer die het gevolg zijn van normovertredingen), 20 % het gevolg van zelfmoorden. Daartegenover staat dat doodslag als doodsoorzaak slechts 1 % bereikt (J. Van Kerckvoorde, 1985). Maar ook andere cijfergegevens zouden kunnen aantonen dat de selectieve aandacht voor bepaalde criminaliteitsvormen tot gevolg heeft dat de onveiligheidsgevoelens een snellere uitbreiding kennen dan de onveiligheid zelf. Hierbij zijn ook commerciële belangen gemoeid: de beveiligingsindustrie, de verzekeringswereld en de wapenhandel dragen op hun beurt bij tot deze eenzijdige beeldvorming over criminaliteit. Toen hem in het Parlement gevraagd werd de wapenverkoop meer aan banden te leggen, antwoordde de Minister van Justitie trouwens dat er een evenwicht moet zijn tussen de belangen m.b.t. de veiligheid van de bevolking en de evenzeer legitieme economische belangen van de industrie ...

De vicieuze cirkel van de repressie

Een criminele politiek met in hoofdzaak repressieve accenten en gericht op een versterking (uitbreiding) van het strafrechtsapparaat verscherpt de maatschappelijke tegenstellingen en... de onrustgevoelens. Naast de private beveiligingsorganisaties ontstaat nu ook al het fenomeen van de burgerwachten.

Ik maak mij ongerust over deze *escalatie*. De beschikbare cijfergegevens tonen aan dat steeds meer mensen in het justitieel circuit terechtkomen: meer PV's op het niveau van de politie, meer geregistreerde criminaliteit op het niveau

van de parketten, meer voorlopige hechtenissen en een stijging van de gevangenispopulatie. Het beleid reageert met meer personeel en meer middelen: wellicht heeft dit slechts een *aanzuigende werking* en een nieuwe overbelasting tot gevolg. Met zulk een beleid is het aanwenden van het strafrechtsapparaat niet het 'ultimum remedium', maar een prioriteit voor het 'oplossen' van bepaalde maatschappelijke problemen.

De voortdurende overbelasting die daarvan het gevolg is vermindert echter steeds meer de kwaliteit van de strafrechtsbedeling. Dader én slachtoffer (die in het geval van street crime niet zelden tot dezelfde sociale klasse behoren) worden verder gemarginaliseerd en de mogelijkheden tot *conflictsoplossing* in de kiem gesmoord. Buitenjustitiële afdoening (diversion) of alternatieve sancties die hierop inspelen en de participatie van de bevolking impliceren, maken in een repressief klimaat weinig kans. De vermindering van de effectiviteit van het strafrechtssysteem leidt echter niet tot een bezinning over de werking ervan maar ... tot een legitimering van de uitbreiding!

Zo zijn dalende ophelderingspercentages bij de politiediensten geen aanzet tot een debat over de reorganisatie van deze diensten maar leiden zij eerder tot een verhoging van de effectieven. Dit zal ook een weerslag hebben op de caseload van de magistratuur én van de organen belast met de strafuitvoering, met tenslotte een uitbreiding van de capaciteit van het gevangeniswezen als resultaat. Een vicieuze cirkel?

Een belangrijk kenmerk van een dergelijke criminele politiek is tevens dat de *social-economische achtergronden* van het criminaliteitsprobleem ontkend worden. In het Parlement verklaarde de Minister van Justitie dat de oorzaken van de gestegen criminaliteit in de eerste plaats moeten gezocht worden in de *morele crisis* die het gezin en de school in onze samenleving doormaken ... Het wekt dan ook geen verwondering dat het voorontwerp tot herziening van de wet op de jeugdbescherming en de reeds goedgekeurde wet tot verlenging van de leerplicht een verstrakking van de sociale controle op ouders en jongeren bevatten (C. Eliaerts, 1984 a). Bij de bespreking van het voorstel een fonds voor hulp aan slachtoffers op te richten, haastte de Minister zich om op het beperkt en uitzonderlijk karakter van een mogelijke vergoeding te wijzen, zoniet zou dit leiden tot 'een bevestiging van de aanvechtbare en gevaarlijke opvatting als zou vooral de maatschappij aansprakelijk zijn voor de misdadigheid, wat tot op zekere hoogte een excuus en derhalve een aanmoediging van de daders impliceert'. Aanvullende maatregelen zijn vanzelfsprekend noodzakelijk, maar komen in deze visie niet van de grond: de reclassering wordt niet uitgebouwd, de experimenten met vroeghulp blijven marginaal, de vergoeding voor gevangenisarbeid stagneert op een laag peil, de toepassing van de probatie is gering enz...

Ideologie en criminele politiek

In plaats daarvan staan we voor de heropleving van de morele benadering van de delinquent die aansluit bij de conservatieve strekking van 'het nieuwe realisme' (C. Eliaerts, 1984 b). Deze benadering ondersteunt ook het '*consensusmodel*': binnen de samenleving zou er overeenstemming zijn over de manier waarop de sociale doeleinden, de normen en waarden moeten worden geïnterpre-

teerd, én over de wijze waarop conflicten m.b.t. deze interpretaties moeten worden opgelost (Bianchi, 1980). Het strafrechtssysteem is hier het sluitstuk van de normhandhaving. Vragen over de selectiviteit van criminaliseringsprocessen blijven dan liefst achterwege, evenzeer als vragen over de maatschappelijke dimensie van normovertredingen. De hoger uiteengezette eenzijdige beeldvorming over de aard en omvang van de criminaliteit, gekoppeld aan toenemende onrustgevoelens, moet eveneens de consensus rond de huidige beleidsopties bevorderen.

Een criminele politiek die op dergelijke *ideologische uitgangspunten* berust, laat weinig ruimte over (en dus begrotingsmiddelen) voor sociale, niet-justitiële preventiestrategieën. Hoogstens opteert men voor technopreventie of situationele preventie (men denke aan de huidige preventiecampagnes).

De reeds hoger geciteerde onderzoeksresultaten (van Dijk, 1985) ondergraven nochtans de opties van het consensusmodel. De toename van de criminaliteit zou wel gepaard gaan met een toegenomen risicoperceptie, maar niet of nauwelijks met een grotere bezorgdheid over de misdaad als maatschappelijk probleem. Voor zover de publieke opinie over misdaadbestrijding zich heeft gewijzigd, bestaat deze wijziging uit een grotere voorkeur voor preventieve maatregelen. Voorstanders van preventieve opties blijken in het algemeen meer genegen te zijn om hogere overheidsuitgaven voor misdaadbestrijding te steunen dan voorstanders van repressieve opties.

Men kan over de 'overdraagbaarheid' van deze gegevens naar de Belgische situatie redetwisten, maar zij sporen alleszins aan tot meer genuanceerd denken over de evolutie van de publieke opinie m.b.t. de misdaadbestrijding.

Er zijn bijgevolg vele redenen om zich ongerust te maken over de oriëntatie die thans aan de criminele politiek gegeven wordt en de prioriteiten die daarbij vooropgesteld worden.

De pleidooien voor een reductionistisch beleid (T. Peters, 1984) worden overschaduwed door argumenten voor een *toenemend interventionisme* van de controle-instanties. Het is duidelijk dat het huidig crisisklimaat een gunstige voedingsbodem vormt voor deze oriëntatie. In dit opzicht dient ook gewezen op de politieke betekenis van de terreuracties van de CCC en — gewild of niet? — van de overvallen van de bende van Nijvel. De vrees lijkt gegrond dat zij een repressief beleid helpen rechtvaardigen én versterken.

Op die manier blijft een ruimer debat over de veiligheid van de burger met een inbreng van *alle* relevante maatschappelijke factoren achterwege. Ook de globale herziening van het strafrecht riskeert verder op de lange baan te worden geschoven.

En het is zeer de vraag of de onrustgevoelens van criminologen een even grote impact op het beleid zullen hebben als de onrustgevoelens van de bevolking...

Chr. Eliaerts

Bronnen

- BIANCHI, H., *Basismodellen in de kriminologie*, Van Loghum Slaterus, 1980.
- CONSEIL DE L'EUROPE, *La participation du public à la politique criminelle*, Strasbourg, 1984. Meer bepaald: Annexe II, Recherche sur les attitudes du public à l'égard de la politique criminelle aux Pays-Bas par J. van Dijk.
- ELIAERTS, C.(a), Waarheen met de wet op de jeugdbescherming? Het voorontwerp Gol kritisch bekeken, in: *Liber Amicorum W. Calewaert*, Kluwer, 1984, 131-151.
- ELIAERTS, C.(b), Het nieuwe realisme in het strafrecht en de criminele politiek. De vlag dekt niet altijd dezelfde lading, *Panopticon* (1984) 1-9.
- INTERIM-RAPPORT VAN DE COMMISSIE KLEINE CRIMINALITEIT, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1984.
- PETERS, T., Een pleidooi voor een radicaal reductionistisch opsluitingsbeleid, *Panopticon* (1984) 277-282.
- ROBERT, Ph. en FAUGERON, C., *Les forces cachées de la justice. La crise de la justice pénale*, Le Centurion, 1980.
- SARLEE, W., De invloed van de massamedia op de criminaliteit, *Panopticon* (1982) 307-316.
- VAN DIJK, J., Criminaliteitsbestrijding en de openbare mening, *Justitiële Verkenningen* (1985) n° 1, 5-24.
- VAN KERCKVOORDE, J., Toenemend geweld in België: geteld of verondersteld?, *Panopticon* (1985) 238-279.

Documenten

Begroting van het Ministerie van Justitie voor het begrotingsjaar 1984, *Verslag namens de Commissie voor de Justitie*, uitgebracht door de heer Van Rompaey, Senaat, Doc. 5-VI (1983-1984) nr. 2.

Id. Senaat, Vergadering van dinsdag 5 juni 1984, *Parlementaire Handelingen*, p. 2500 e.v.

Begroting van het Ministerie van Justitie voor het begrotingsjaar 1985, *Verslag namens de Commissie voor de Justitie*, uitgebracht door de heer Barzin, Kamer, Doc. 4-VI (1984-1985) nr. 2.

Id. Kamer, Vergaderingen van woensdag 27 februari 1985, *Parlementaire Handelingen*, Nr. 64-65, p. 1819 e.v.

Begroting van het Ministerie van Binnenlandse Zaken voor het begrotingsjaar 1984, *Verslag namens de Commissie voor Binnenlandse Aangelegenheden*, uitgebracht door de heer Gramme, Senaat, Doc. 5-VII (1983-1984), nr. 2.